

УДК 374.71+913(У)

Інна МОЖАРІВСЬКА,
кандидат педагогічних наук,
методист Житомирського агротехнічного коледжу.

**РОЛЬ ПОЛЬСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОЇ ТА ПРИВАТНОЇ ІНІЦІАТИВИ
У РОЗВИТКУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ВОЛИНІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

Досліджено освітню діяльність польської спільноти на Волині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: визначено роль польської громадської і приватної ініціативи у процесі формування мережі позашкільних закладів; проаналізовано педагогічну діяльність видатних волинян польського походження й численних католицьких товариств.

На сучасному етапі розбудови Української держави, коли потреба гармонійного розвитку особистості стає однією з найважливіших педагогічних проблем, позашкільна освіта набуває особливого значення. Проблеми становлення та розвитку позашкільної освіти у середовищі національних меншин, зокрема, польської, були предметом досліджень ряду науковців, серед яких Л. М. Ершова, І. В. Мілясевич, В. В. Надольська, А. В. Нарадько, Н. А. Сейко, Ф. Я. Ступак, Т. О. Шахрай та ін. Пропонуємо розглянути роль польської громадської та приватної ініціативи у розвитку позашкільної освіти на Волині (друга половина ХІХ – на початку ХХ ст.).

Аналізуючи участь громадськості у розвитку позашкільної освіти, варто зауважити, що в першій половині ХІХ ст. в Росії практично не існувало громадських організацій, що стояли на захисті недоторканості особистості, приватної власності, законності і правового мислення. Соціальна ініціатива у цей період належала не об'єднанням приватних осіб, а бюрократичному апарату, який дозволяв реалізовувати соціальну активність своїх громадян лише через інститути сім'ї, церкви і місцевої селянської громади. Лише наприкінці ХІХ ст. окремі особи почали досить активно об'єднуватися і створювати організації за професійними, виробничими, філантропічними і клубними інтересами, які сприяли розвитку позашкільної освіти. На початку ХХ ст. цей процес уже настільки інтенсивно поширювався усіма регіонами Російської імперії, що владі навіть доводилось його стримувати, наприклад, до 1911 р. забороняючи на Волині діяльність земств.

Найдавнішим типом громадських об'єднань, які сприяли розвитку позашкільної освіти на Волині можна назвати добродійні товариства, створені приватними особами. Їх діяльність поширювалася різноманітних сферах – освіті, медицині, науці, культурному й релігійному житті, і набували різних форм позашкільної роботи – лотереї, масові гуляння, концерти. Отримані при цьому кошти використовувалися для вирішення соціально значущих справ –

підвищення культурно-освітнього рівня населення, організації читань і лекцій, влаштування бібліотек і книгозбірень. Діяльність добродійних товариств урегульовувалася «Статутом про громадянське призріння» (1857), а з 1897 р. – спеціально затвердженим типовим статутом для товариств такого роду¹. Відомо, що наприкінці XIX ст. на теренах Волинської губернії вже функціонувало 24 благодійних товариства².

Серед товариств, що опікувалися питаннями позашкільної освіти в кінці XIX – на початку XX ст., вагоме місце належить діяльності Попечительства про народну тверезість (ПНТ). Слід зазначити, що це було чи не єдине товариство, яке, в основному фінансувалося із державної скарбниці, хоча значні суми одержувалися і від приватних осіб, шляхом продажу власних видань і читання лекцій. ПНТ складалося із Губернських комітетів, які очолювали губернатори. Не становила винятку й Волинська губернія, в якій у 1892 році було створено Волинське губернське попечительство про народну тверезість (ВПНТ)³.

Одним із основних завдань ПНТ було розповсюдження серед народу знань про наслідки зловживання алкоголем та організація змістовного дозвілля. Культурно-освітня діяльність цієї організації розвивалася у п'яти основних напрямках: створення бібліотек, читалень і книжкових сховищ з метою пропаганди кращих зразків літератури для народних читань; організація народних читань антиалкогольного спрямування й розширення світогляду населення; влаштування вокально-інструментальних вечорів і театральних вистав для організації змістовного дозвілля; видання та розповсюдження книг для народного читання з метою підвищення загального культурного рівня народу; організація недільних шкіл для неграмотного й малограмотного населення.

Рушійною силою розвитку позашкільної освіти на теренах поліетнічної Волині можна вважати діяльність представників католицького віросповідання, яке на початку XX ст. стимулювало активне створення релігійних товариств. У цей час плідно працювали: засноване ксьондзами Мурашко, Сокальським, Загорським, Дубовським Житомирське римсько-католицьке благодійне товариство (1905), а також Кременецьке (1906) і Луцьке (1906)⁴, які опікувалися влаштуванням притулків для дітей і немічних людей; відкриттям громадських їдалень, гуртожитків, лікарень, бібліотек, підвищенням рівня моральності малозабезпечених верств населення римсько-католицького віросповідання, створенням при притулках ремісничих майстерень тощо)⁵. Активно діяли також: Заславське римсько-католицьке благодійне товариство (1906), яке відкрило притулки для дітей усіх віросповідань у містечках Заславі, Шепетівці, Славуті, Белгороді та селах Антоніні, Городище, Ледянка, Татарське⁶, Волинське товариство взаємодопомоги римсько-католицького

¹ Сейко Н. А. Добродійність у сфері освіти України (XIX – поч. XX ст.). Київський учбовий округ. – Житомир, 2006. – 447 с. – С. 25.

² Борейко О. М. Просвітницько-педагогічна діяльність громадських товариств Волині (друга половина XIX – початок XX ст.) : дис. ...канд. пед. наук : 13.00.01 «загальна педагогіка та історія педагогіки». – Житомир, 2004. – 207 с. – С. 60.

³ Мілясевиц І. В. Культурно-освітня діяльність Волинського попечительства про народну тверезість (кінець XIX – поч. XX ст.) // Актуальні проблеми географії, екології, історії Великої Волині : матеріали конференції до 100 річчя від дня народження О. Ольжича. – Т. 1. – Житомир : М. Косенко, 2007. – С. 83–89. – С. 84.

⁴ Ступак Ф. Я. Добродійні громади за національною і віросповідною ознакою XIX – початку XX ст. // Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність : наук. зб. – Т. 18. – Житомир, 1998. – С. 55–58. – С. 55.

⁵ Про відкриття таємних польських шкіл у Київській, Подільській, Волинській губернії. Із звіту генерал-губернатора за 1911 р. // Центральний державний історичний архів. – Ф. 442. – Оп. 642. – Спр. 497 – 197 арк. – Арк. 115; 158, 163.

⁶ Ibidem, – Арк. 42 зв.

духовенства (1907)⁷, Житомирське християнське католицьке товариство трудящих жінок «Dzwignia» (1907), яке прагнуло до підвищення інтелектуального й морального рівня членів товариства шляхом заснування бібліотек, читалень, літніх колоній, гуртожитків, учнівських квартир⁸, Житомирське товариство християнської жіночої прислуги імені св. Зіти (1907), статут якого передбачав виховання християнських чеснот: набожності, скромності, працелюбності, бережливості, сумлінності, любові до ближнього.

Таким чином, на початку ХХ ст. у Російській імперії вже існував широкий діапазон добродійної, технічної, літературної, спортивної, артистичної, культурно-просвітницької та наукової діяльності, яка тісно перепліталася із позашкільною освітою дітей і дорослих. Найбільш соціально активними і новаторськими в цей період вважаються товариства опіки над бідними, які найчастіше створювалися за професійної ознакою (для вчителів, учнів, агрономів, лікарів, чоботарів, кравців тощо) і характеризувалися децентралізацією своєї діяльності та залученням великої кількості добровільних помічників. Це дозволило їм не лише сприяти соціальній реабілітації бідних верств населення, але й змінити саму концепцію соціальної допомоги – не лише матеріально підтримувати народ, але й підвищувати його культурно-освітній рівень і громадянську самосвідомість шляхом активного впровадження різних форм позашкільної діяльності.

На Волині найбільш ефективними виявилися товариства допомоги найбіднішим учням, зокрема, товариства допомоги бідним учням Житомирської чоловічої гімназії, бідним учням Житомирської жіночої Маріїнської гімназії, опіки малозабезпечених учнів музичних класів Житомирського відділення Імператорського Російського музичного товариства; допомоги бідним учням Рівненського міського училища та ін. Ці організації завдяки проведенню благодійних вечорів, лотерей, концертів і свят сприяли вихованню у молоді культури змістовного дозвілля. При цьому архівні матеріали засвідчують вагомий внесок цих установ у формування бюджетів притулків і бібліотек⁹.

Відомо, що своєрідними осередками культурно-освітнього руху в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. на території Волинської губернії були товариства, засновані представниками національних меншин. Так, осередком польського руху у волинському краї став Житомир. Тут з'явилося кілька польських товариств просвітительського характеру: Товариство добродійності, яке заснувало ремісничу школу і кілька притулків для дівчат-сиріт; товариство розповсюдження книг, яке мало свою книгодрукарню й випускало дешеві польськомовні видання; а також товариства лікарів, землеробів, допомоги жертвам війни (ПТПОВ), бідним польським сім'ям та ін.¹⁰. У 1912 р. в м. Житомирі було засновано «Союз польських жіночих товариств на Волині», метою якого була організація та координація діяльності всіх жіночих товариств регіону, підвищення рівня обізнаності жіноцтва з політичних, громадських та економічних питань.

Однак нерідко ініціативи національних громад наражалися на офіційні заборони різного роду. Відомо, наприклад, що в Житомирі планувалось, але через заборону не було відкрите польське товариство «Освіта», статут якого передбачав піднесення інтелектуального й морального рівня всіх верств польського населення, організацію польських шкіл, притулків для дітей,

⁷ Буравський О. Поляки Волині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. – Житомир : Вид-во ЖДУ, 2004. – 168 с. – С. 102.

⁸ Ibidem, 103.

⁹ Про відкриття... *Op. cit.* – Арк. 98–105; арк. 65–70

¹⁰ Сейко Н. Польське шкільництво на Волині-Житомирщині у ХІХ – І пол. ХХ ст. – Житомир, 2002. – 195 с. – С. 68.

бібліотек та інших просвітницьких установ¹¹. За тією ж причиною не розпочало свою діяльність «Житомирський польський жіночий гурток», яке мало на меті культурно-освітній розвиток поляків, улаштування музичних, літературних та сімейних вечорів, дитячих свят, вистав, лекцій¹². Разом це підтверджує думку про збереження і пролонгацію обережного ставлення царської влади до виявлення громадської ініціативи на території полікультурної Волині.

З 1911 р. розвитку позашкільної освіти в регіоні стало сприяти Волинське губернське земство¹³. Відомо, що в 1913 р. за обсягом бюджету воно вже займало десяте місце серед 40 земств Російської імперії. Відповідно до Статуту суспільної опіки на земство покладалися: завідування лікувальними закладами, створення землеробських колоній, ремісничо-виправних притулків, розвиток пансіонів при школах, організація безплатних ясел, дитячих садків, сиротинців і притулків; піклування про бідних, сиріт і скалічених, а також допомога вже існуючим благодійним товариствам і закладам (будинкам працелюбства, пологовим притулком, товариствам милосердя, колоніям для малолітніх злочинців, богадільням тощо)¹⁴. Загалом, здійснюючи земську реформу, держава знімала з себе частину своїх обов'язків щодо матеріально-фінансового забезпечення громадських інституцій, але залишала за собою загальну контрольно-дозвільну функцію.

Протягом усієї історії позашкільної освіти на Волині досить поширеною була приватна (індивідуальна) ініціатива¹⁵, яка виявлялася через індивідуальне сприяння окремих осіб розвитку позашкільної діяльності навчальних закладів або створенню власне позашкільних установ.

У кінці XIX – на початку XX ст. популярною формою індивідуального впливу на освіту й виховання молоді стали учнівські квартири, які іноді називалися пансіонами. Більшість утримувачок були, як правило, освіченими самотніми жінками чи вдовами, переважно польського походження, для яких утримання пансіону часто ставало єдиним засобом існування. У спогадах Я. Корчинського про Житомир цього періоду є відомості про учнівські квартири Древновської, Іздебської, Де Кастро Лауцердо з дочкою Яніною, О. Немирич, Ольшевської¹⁶. Господарки пансіонів не лише готували з дітьми домашні уроки, годували й доглядали їх, але й вважали своїм обов'язком займатися вихованням своїх підопічних. Вони постійно спілкувалися з молоддю, влаштовували свята, прогулянки за місто, по суті, формуючи у молоді навички проведення змістовного дозвілля і, як свідчать документи, цілеспрямовано формуючи у вихованців стійкі національні переконання.

Саме в цей час на Волині активну просвітницьку діяльність здійснювали відомий польський письменник і громадський діяч Ю. І. Крашевський (1812 – 1887)¹⁷, який, зокрема, доклав чимало зусиль для поновлення бібліотеки Житомирської гімназії, розвитку книгодрукування та книговидання. Серед активних членів «Римсько-католицького благодійного товариства» (1905)

¹¹ Буравський О. Поляки Волині... *Op. cit.* – С. 110.

¹² Шахрай Т. О. Польська шляхетська верства в суспільно-політичному та культурному житті Волині (1900 – 1914 рр.) // *Ukrainica Polonica.* – №. 1. – К. – Житомир, 2004. – 444 с. – С. 105.

¹³ Ступак Ф.Я. Добродійні громади... *Op. cit.* – С. 55.

¹⁴ Сейко Н. А. Добродійність... *Op. cit.* – С. 106.

¹⁵ Нарядько А. В. Благодійність у розвитку освіти в Україні (II половина XIX – початок XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. – Полтава, 2002. – 210 с. – С. 178.

¹⁶ Про заснування дитячого притулку у маєтку поміщика с. Замлич дворянина Фоми Сумовського у Володимир-Волинському повіті. 1911 р. // Державний архів Житомирської області. – Ф. 329. – Оп. 1. – Спр. 65. – 11 арк. – Арк. 233.

¹⁷ Ершов В. О. Польська література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності. – Житомир : Полісся, 2008. – 624 с. – С. 270–299.

знаходимо прізвища представників польської шляхти: Романа Сангушка, Олени Стецької, Ізабелли Войцехівської, графинь Ванди Грохольської, Амелії Понинської та ін.¹⁸

Варто зазначити, що польські поміщики часто організовували дитячі притулки. Так, на прохання власника маєтку Рядовичі Володимир-Волинського повіту П. Гутовського волинський губернатор дозволив здійснювати діяльність притулку для дітей його службовців для занять співом, рукоділлям і різними іграми¹⁹ [10: арк. 1]. У Старокостянтинівському повіті цукрозаводчиком Є. Маньковським були відкриті притулки в містечках Красикові, Кузьміні, та в Красилівській слобідці. У Володимир-Волинському повіті на прохання поміщика Ф. Сумовського у трьох фільварках його маєтку – селах Замличах, Вікторівці, Доброчиничах – волинський губернатор 12 травня 1911 р. дозволив відкрити денний притулок для дітей його робітників різного віросповідання²⁰ [10: арк.2–4].

Серед осіб, які сприяли розвитку позашкільної діяльності волинських навчальних закладів, є багато представників православного духовенства – архієпископи Антоній, Дмитрій, Віталій, єпископ Сильвестр, протоієрей П. Пекарський, священники С. Гуревич, М. Подмешальський та інші. Саме завдяки підтримці духовенства вихованці освітніх закладів Волині мали змогу отримувати християнську літературу, здійснювати паломництва по святих місцях та екскурсії до міст імперії.

Підсумовуючи слід відмітити, що роль польської громадської і приватної ініціативи у розвитку позашкільної освіти на Волині-Житомирщині стала зростати у другій половині XIX – на початку XX ст. Рушійною силою позашкільної освіти в середовищі волинських поляків була педагогічна діяльність видатних волинян польського походження (Ю. І. Крашевського, А. Чарториського, Т. Чацького, Є. Фелінської та ін.) та просвітницькі заходи численних католицьких товариств, які великого значення надавали створенню національних бібліотек, книгарень, розгортанню мережі таємного навчання й виховання дітей на засадах єдності етнічної і релігійної приналежності.

Inna Możariwska. Rola polskiej społecznej i prywatnej inicjatywy w rozwoju pozaszkolnej edukacji na Wołyniu (druga połowa XIX – początek XX w.).

Zbadano działalność oświatową wspólnoty polskiej na Wołyniu w drugiej połowie XIX – na początku XX w.: określono rolę polskiej społecznej i prywatnej inicjatywy w trakcie kształtowania sieci zakładów pozaszkolnych; przeanalizowano działalność pedagogiczną wybitnych Wołynian pochodzenia polskiego i licznych stowarzyszeń katolickich.

Inna Mozharivska. The Role of Public and Private Initiatives in the Development of Out-of school Education in Volyn (the Second Half of XIX – the Beginning of XX century).

The educational activity of Polish community in Volyn in the second half of XIX – the beginning of XX century is researched: the role of Polish public and private initiatives in the process of forming of the chain of out-of-school institutions is defined; the pedagogical activity of famous Volynians of Polish origin and numerous catholic partnerships is analyzed.

¹⁸ Шахрай Т. О. Польська... Опр. cit. – С. 105.

¹⁹ Про заснування... Опр. cit. – Арк. 1.

²⁰ Про заснування... Опр. cit. – Арк. 2–4.